гляд, красномовно свідчить про "сільський вигляд" соціальної структури цих міст, а отже й самих міст.

Насамкінець зазначимо, що лише системний підхід до вивчення соціальної /і не лише соціальної/ структури міст України не лише вимагає, щоб досліджувалися соціальні структури сукупності всіх міст без виключення, але й що не менш важливо, дозволяє це завдання здійснити.

42. Поліщук Володимир
студент ДДУ, м. Дніпропетровськ.

Свідчення про князя К. К. Острозького в Луцькій гродській книзі 1563 р.

Одним з найбагатших комплексів документальних джерел з історії середньовічної Волині є т. зв. гродські книги. У них, а також в книгах інших судово-адміністративних установ /САУ/, якнайширше представлено життя тогочасного суспільства. Особливо цінні ці джерела для дослідження панівної верстви. Зокрема, мою увагу привернуло те, як у них представлений видатний православний магнат кн. К. К. Острозький /1526-1608/. Тим більше, що його ім'я в книгах, а їх до кінця 16 ст. більше ста, зустрічається регулярно. Розглядання у межах однієї книги хоч і дасть обмежену інформацію, проте допоможе розкрити певну дистанцію між князем, гродським урядом /ГУ/ та документами, яка буде важливою передумовою не тільки використання окремих док., але і створення уявлення про їх походження та специфіку: наскільки джерела в мовному плані могли бути тотожніми оригінальним висловленням авторів текстів.

Луцька гродська книга /ГК/ за 1563 р. є найстарішою серед повністю збережених луцьких книг. На її першому арк. півуставним начерком зазначено: "Книги третии замку гсдрского Луцкого судов и справ земских. За дръжаня князя Богуша его млсти Федоровича Корецького старости луцкого, бряславского и вьницкого..."[1]. Одначе, номер книги не говорить про вік книжкового діловодства у Луцьку. Є свідчення, що воно велося там у кін. 15 ст. коли засвоювалася західноєвропейська діловодча традиція. На державному рівні вона утверджувалася І Лит. Ст.: "А писари присяжные тых панов воевод... мають... то все пописовати" /1 Лит. Ст. р. 4, ## /3/2/ і саме як складова частина розповсюдження писаного права, що несло з собою обов'язок по "текстуалізації" справ на відміну від усного звичайного права.

Із 364 док. даної книги не всі є наслідком судочинної діяльності уряду — його найважливішого повноваження. Останнє полягало у прийнятті скарг, розсиланні позовів, освідчень віжами /після 1566 — возними/ місць злочинів, проведенні судових засідань. Ці процедури відображалися у скаргах, позовах, зізнаннях віжів, декретах, вироках. Із названих різновидів джерел у книзі скарги /"жалобы"/ — 63%

1 Усі цитати документів із зазначенням арк. даються по ЦДІА у Києві ф. 25, спр. 5.

док. та свідчення віжів /"сознания"/ — 7%. Саме серед цього комплексу і були виявлені ті 13 док., що пов'язані з кн. Острозьким. Решта 30% є відзеркаленням соціально-господарської активності шляхти: акти, застави, продажі, заповіти тощо. Слід додати, що характер канцелярської роботи дозволяв зводити в один док. скаргу і свідчення віжа. Подібний вигляд мають 50% усіх скарг книги.

Документи стосовно кн. К. Острозького поділяють між собою за зв'язком особи із урядовим обов'язком по "виготовленню справ": 1. Коли вона використовує цей обов'язок /ініціатор звернення. скаржник/. 2. Коли особа стає об'єктом такої функції /оскаржена о оба/. 3. Коли хтось займає випадково-контекстуальну позицію. Проте такий поділ на практиці розмивався: а/ порядком діловодства; б/ суспільною значимістю особи, її місцем у системі влади. Усі 13 док. відображають зв'язки 1 та 2 типу. Є в ГК і випадкові згадки, але вони не стали предметом розглядання.

Серед обраних джерел у 5тьох оскаржуються дії, що йшли всупереч інтересам князя /одна із всіх скарг без свідчення віжа/; 5 інших, навпроти, оскаржують його причетність до протиправних дій. Є також самостійне донесення віжа про вручення слугою Григорія Ходкевича позва кн. Острозькому до королівського суду у його справі з Ходкевичем з приводу 4-х сел /арк. 51/. Двома іншими записами є заяви /"оповеданя"/. Перша від 7го січня заява кн. Костянтина про те, що троцький воєвода М. Радивил разом із призначеними королем особами не з'явився 13.12.1562 р. "описувати замки /Заславський і Верховський — В. П./ по небожчику Янушу Жеславскому", тоді як він із Мих. Єлом-Малинським був присутній. За традицією заяву приймав службовець ГУ, про що зазначалося у початковій частині док. Обов'язково записувалося хто або від кого подається заява. Тут ми бачимо, що безпосередньо її робить дубенський намісник князя Гнівош Воронович, якого "присилал до вряду здешнего яснеосвецоное княже К. Острозький..." /арк. 12/. Зазначення причетності подавача заяви до Острозького є не тільки вказівкою на ініціатора звернення, але і на ієрархічні відносини: намісник князя виступає від його імені та від його ієрархії: намісник воєводи київського, маршалка волинського, старости володимирського. Другою заявою є запис від імені господарського дворянина Івана Жижемського, в якій він повідомляє про те, що київський воєвода не допустив його до володіння своїми маєтками буцім-то за несплату податків /арк. 211-212/. Цікаво, що цей протест подається не як скарга /"жалоба-оповедане"/, а як заява /"оповедане"/, що і фіксується писарем у заключній частині док.: " і просил абы то оповедане было записано". Імовірно, що пряме оскарження князя вимагало неабиякої мужності.

У скаргах трохи інший ракурс представлення волинського магната. Документи не стосуються його особи безпосередньо /див.2ий тип/ і не виходять прямо з його намірів /див. 1/. Острозький в текстах займає

як би умовну позицію, контекстуальну, хоча водночас цілком невипадкову. Це мабуть і є найхарактерніший момент "перебування" князя у ГК: він розглядається кимось іншим і не у зв'язку з ім самим, а у зв'язку з тим, до чого він має або може мати відношення.

Наприклад, у скарзі про пограбування та поранення слуг-циган Острозького кобинськими боярами Яна Монтовта /арк.10/, яку знов безпосередньо робить Г. Воронович, вже не зазначається, що його прислав князь, але обов'язково записується належність до ієрархії Острозького: це не просто норма подачи самого себе, але і перекладення відповідальності за скаргу на князя. Тим більше, що Воронович скаржиться не за себе і не від імені патрона, а за його слуг. Особисто залежний простолюдин не міг звернутися до шляхетського суду. Він підлягав юрисдикції свого пана, а той, у свою чергу, сам вирішував спосіб правосуддя. За 1 Лит. Ст. /р. 4. №№/4/,/7// той же намісник мусив спочатку вимагати правосуддя у самого Яна Монтовта на його бояр і відшкодування збитків, а у випадку відмови — їхати до повітного суду, як і сталося. Оскарження тоді виступає можливістю вплинути на Монтовта, який не несе безпосередньої відповідальності, проте має відповідати своєю владою за своїх бояр. А співвіднесення із ієрархією Острозького /слуги князя, намісник князя/ легалізовувало скаргу в очах Монтовта. За таких обставин — скарга — спосіб впливу на юридичному рівні однієї ієрархії на іншу. Тоді, наче випадкова згадка волинського магната постає символом влади, який і умоливлює появу док. З приводу сказаного, слуги-цигани виявляються об'єктом ієрархічних відносин. Тому вони не мають власного голосу: за них "клопочуться", про них повідомляється. Викладення дії, що викликала скаргу, займає декілька слів: "...бояре... перенемши слуг... там же в селе Мнятинском на дорозе самих позбивали і окрутне поранили..." /арк. 10/. На мою думку, цей опис умовно відображає погляд ієрархії на подію /не лексично/, бо для неї важлива дієздатність підданих та цілість майна. Сама подія відкарбовується у тексті тільки завдяки ієрархічному інтересові. Відтак, можно припустити, що опис якоюсь мірою є поглядом самого кн. Острозького.

У скарзі від 23.4 про пограбування та пораненя його селян селянами п. Мик. Кухмистровича-Дорогостайського у с. Муравиці /арк. 61/, знов зі слів Вороновича протиправна дія висловлюється так: "подданные пана... перенемши тых куколников /14 чол. селян, які перед Великоднем у п'ятницю ходили "з куклами" у сусіднє село — В. П./ людей его млсти воєводы киевского... помордовали и окрутне поранили" /арк. 61 зв. - 62/. 25 вересня записана скарга на того ж Кухмистровича про ще одне пограбування і нанесення побоїв ставецьким і озеранським селянам князя. Подія викладається так: "... моцно кгвалтом тых подданных... осми чоловек на имя... позбивали, помордовали, а одного дей... поимавши до везеня осадити дал и державши его колко днии потом его... збивши, обобрати казавши, выпустил и з двора соба-

ками вытравил" /арк. 161/. Як бачимо, в цих /як і в багатьох інших/ документах описи типові. Типізація, як і формули вступної та заключної частин док., була також наслідком канцелярського діловодства. Повідомлення скаржників чи віжів спочатку записувалося протоколом після чого писар надавав їм певного канцелярського стилю при вписанні у ГК разом з документоутворюючими формами. Отже, зафіксоване у скарзі, як документі /не протоколі/, безпосереднє оскарження має характер колективного авторства: писар типовими висловами перезаписував слова скаржника. Тому, у багатьох подібних док. зустрічаються схожі "картинки" усього розмаїття того, що траплялося /принцип загального слова/. А вибір писарем певних типів висловів диктувався, як типовістю /для законодавства /справ/ напр. наїзди/ чи нетиповістю, так і місцем в ієрархії позивача та відповідчика. Але на практиці нормативність фіксування забезпечувала комунікативність ієрархічного впливу: "заклик" скаргою до самовідповідальності.

18 серпня до книги була внесена скарга кременецького старости М. А. Збаразького, який "жаловал и оповедал" на врядніка кн. Острозького за те, що 22 червня "особами своими способившися з слугами...збройно з... многими бронями, яко на кожного неприятеля приехавши дей моцно, кгвалтом до замку его млсти Грицова замок увесь зстреляли и в том стреляньою в замку домъ на корен спалили..." /арк. 130/. Крім того було поранено чимало слуг, про що є зізнання віжа. У цій скарзі знов бачимо типову сукупність моментів тексту: віднесення до ієрархії; момент повідомлення про сам напад; момент реєстрації понесених збитків; зізнання віжа. Тут Острозький виступає об'єктом при "виготовленні справи". Кн. Збаразький через ГУ "закликає" князя до відповідальності за дії його підданих. Але цей заклик не стосується особисто князя: до нього немає звернення розуміється його ієрархія — влада. Припускається, що київський воєвода має сам судити винних підданих, які перед Збаразьким та ГУ відповідальності не несуть, як не несе і особисто князь — провинилася лавка його ієрархії. Таким чином, скарга покладає на підлеглих відповідальність перед їх князем. Натяки на причетність до нападу самого Острозького не мають місця і, мабуть, не випадково, бо у подібних скаргах одним із типових є такий вислів, відсутній тут: "за розказанем пана своего". У скарзі кн. А. Масальського від 28 лютого /арк. 42 зв. - 43/ оскаржуються дії горбовських селян магната за знищення обміжків з тичинською землею скаржника, як і у скарзі мозирського підстарости Мих. Мишки-Варковського від 17 червня /арк. 69-70/ про неповернення селян, яких Острозький перезивав із с. Варковичи, спостерігається та ж сама ситуація: непрямий "заклик" через ГУ до самовідповідальності магнатської ієрархії.

На жаль, майже завжди скарга та зізнання віжа є єдиними джерелами судових справ. Як правило, судові декрети відсутні, тому ми мов

би приречені чути лише голос позивача та віжа і не знати слів відповідчика та суддів. За таких обставин свідчення віжів набувають особливої ваги: іноді вони виражають слова або дії "сторони", які були відсутні у скарзі. Наприклад, у вищезгадуваній справі Мишки-Варковського віж засвідчив, що Острозький не узяв від його слуги "реистр тых людей меновите описаний" /арк. 69 зв./ і "неберучи реистр спытал" де знаходиться Мишка, а потім, не розглянувши справи, від'їхав звідти, але замість себе прислав свого службовця, який передав відмову повертати селян.

Таким чином, у межах однієї ГК можливо побачити здебільшого типову дистанцію між постаттю кн. К. К. Острозького та специфікою пов'язаних з ним документів, як завдану соціокультурним розвитком /незацікавленість магнатів у функціонуванні шляхетські спрямованих САУ у наслідок неспіврозмірності владних потенцій повітових урядів із реальною владою магнатів/. З другого боку, більш індивідуальне забарвлення джерел успромозі розкритися виключно у контексті міжособових відносин чи попередніх міркувань розглядаємих діячів.

43. Поток М. В.
науковий працівник Острозького
історико-культурного заповідника.

Бібліотечна мережа Острога і повіту в 20-30-х рр. XX ст.

Історія бібліотечної справи на Волині, і зокрема, на Острожчині є малодослідженим питанням. І якщо бібліотеці Острозької академі, деяким монастирським та приватним бібліотекам присвячувались окремі спеціальні дослідження, то публікації про бібліотеки для масового читача практично відсутні. Правда, нещодавно з'явилось повідомлення Л. І. Чикановської, присвячено історії бібліотеки Кирило-Мефодіївського братства в Острозі.

Запропонована інформація має на меті показати історію розвитку мережі масових бібліотек в Острозі і повіті в період входження краю до складу Польщі. При цьому використані архівні документи Здолбунівського /до 1925 р./ — Острозького повітового староства, зокрема, виявлений науковим працівником історико-культурного заповідника м. Острога М. П. Манько. "Журнал обліку бібліотек", що його вів відділ безпеки повітового староства /Державний архів Рівненської області, фонд156, опис 2, одиниця зберігання 267/. Станом на 1935 рік в повіті нараховувалось 119 загальнодоступних і відомчих бібліотек, в тому числі, в самому Острозі — 12 бібліотек. Значна кількість бібліотек була в Здолбунові, Дермані, Мізочі і Здовбиці. Переважна кількість бібліотек належала школам. Насамперед, загальним /повшехним/. Книжковий фонд в них був невеликим — не більше кількох сотен томів, виключно на польській мові. Частина з